

A critical study of Mahdism in the works of Mansour Hashemi and its impact on youth

Masumeh Akbari ¹

Dr. Fatemeh Sharif Fakhr ²

Abstract

Mahdism is one of the important religious teachings, especially Islamic and Shiite. In addition to the correct explanation of Mahdism, some people have put their efforts into a new explanation of Mahdism. The movement of Mansour Hashemi, under the pseudonym Allama Mansour Hashemi Khorasani, is one of these movements. This research aims to introduce the Mahdism perspective based on Hashemi's two books, *Return to Islam* and *Geometry of Justice*; critically evaluate the perspective; its impact on young people based on interviews with those familiar with the movement; and evaluate this impact. Data collection was carried out using documentary methods and unstructured interviews, and data processing was carried out using qualitative methods and content analysis. In this method, in the first part of the discussion; five main themes, eighteen sub-themes, and sixty-one codes were obtained; and in the second part; five main themes, nineteen sub-themes, and thirty codes were extracted. By analyzing the themes, it became clear that Hashemi pointed to the certainty of the divine caliph on earth (the certainty of the existence of the Imam of the Time? to implement divine justice) and considered his mission to gather people to prepare for the emergence. He called on Muslims to follow reason and avoid imitation and considered the government of the guardianship of the jurist an obstacle to the emergence of the Imam of the Time? Hashemi attracted the youth through various means and had effects on them such as hostility towards the Islamic government and Muslim scholars, transforming the spirit of expectation into passivity, doubting religious beliefs, distancing himself from the Sharia, and despair if the promises made are not fulfilled

Keywords: Mahdism, Seyyed Khorasani, Mansour Hashemi, *Return to Islam*, *Geometry of Justice*, Youth

---

1. Master's degree in Islamic Theology, Bint Al-Huda Higher Education Complex (Responsible Author)
2. Assistant Professor of Islamic Theology, Bint Al-Huda Higher Education Complex

بررسی انتقادی مهدویت در آثار منصور هاشمی و تأثیر آن بر جوانان

معصومه اکبری^۱

فاطمه شریف فخر^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۶/۱۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۵/۳

چکیده

مهدویت، از آموزه‌های مهم دینی به ویژه اسلامی و شیعی است. در کنار تبیین صحیح مهدویت، افرادی، همت خود را بر تبیین جدیدی از مهدویت گذاشته‌اند. جریان منصور هاشمی با نام مستعار علامه منصور هاشمی خراسانی، از جمله این جریان‌هاست. این پژوهش، درصدد معرفی دیدگاه مهدویت براساس دو کتاب هاشمی *بازگشت به اسلام و هندسه عدالت*؛ ارزیابی انتقادی دیدگاه؛ تأثیر آن بر جوانان براساس مصاحبه با آشنایان با جریان؛ و ارزیابی این تأثیر می‌باشد. گردآوری داده‌ها، با روش اسنادی و مصاحبه غیرساختاریافته انجام شده و پردازش داده‌ها، با روش کیفی و تحلیل مضمون صورت گرفته است. در این روش، در قسمت اول بحث؛ پنج مضمون اصلی، هجده مضمون فرعی و شصت و یک کد به دست آمده و در قسمت دوم؛ پنج مضمون اصلی، نوزده مضمون فرعی و سی کد استخراج گردیده است. با تحلیل مضمون‌ها روشن شد که هاشمی به حتمی بودن خلیفه الهی در زمین (وجود حتمی امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف) برای اجرای عدل الهی (اشاره کرده و رسالت خود را گردهمایی مردم برای آمادگی ظهور دانسته است. وی مسلمانان را دعوت به پیروی از عقل و دوری از تقلید نموده و حکومت ولایت فقیه را مانع ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف) می‌داند. هاشمی با ابزارهای گوناگونی، جوانان را جذب کرده و تأثیراتی چون ضدیت با حکومت اسلامی و علمای مسلمان، تبدیل روحیه انتظار به انفعال، تشکیک در اعتقادات دینی، دوری از شرع، ناامیدی در صورت محقق نشدن وعده‌های داده شده، بر آنها داشته است.

واژگان کلیدی

مهدویت، سید خراسانی، منصور هاشمی، بازگشت به اسلام، هندسه عدالت، جوانان.

۱. کارشناسی ارشد کلام اسلامی مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی (نویسنده مسئول).

۲. استادیار کلام اسلامی مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی.

در زمینه مهدویت، نوشته‌های فراوانی از دیدگاه علمای مسلمان در طول تاریخ به جا مانده است که در شناخت و درک صحیح مفاهیم مهدویت کمک بسیاری کرده است. در این آثار، در روایات بسیاری سخن از ظهور منجی جهانی و مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف به میان آمده و به علایم و حوادث بسیاری درباره ظهور ایشان تأکید شده است. از نشانه‌های ظهور در روایات، آمدن مردی از خراسان، قبل از ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف است. در این میان، همواره کسانی هستند که سودگرایانه به سوء برداشت از این روایات می‌پردازند و مسبب انحراف بسیاری شده‌اند؛ از لشکر کشی ابومسلم خراسانی از خراسان در زمان بنی‌عباس که در بعضی کتاب‌های متاخر شیعه، ابومسلم را همان خراسانی در روایات دانستند (صادقی، ۱۳۸۵ ش: ۱۸۵) تا چند دهه اخیر، فرقه‌هایی چون بابیت و بهائیت در ایران (رضانژاد، ۱۳۹۶ ش: ۴۱)، فرقه احمد الحسن بصری در عراق (آیتی، ۱۳۹۲ ش: مقدمه) و ده‌ها مدعی دیگر در گوشه و کنار ایران و کشورهای اطراف که هر کدام به نوعی سوگیری‌هایی را داشته و به مبارزه با اصل مهدویت پرداخته‌اند.

در دهه اخیر، از جمله مدعی دیگری که خود را عالم می‌خواند و درصدد کشف و برداشت جدیدی از مهدویت است، منصور هاشمی و جریان ایشان است. علیرضا بابایی آریا متولد ۱۳۶۳ شمسی فارغ‌التحصیل ارشد الهیات و معارف اسلامی با نام مستعار علامه منصور هاشمی خراسانی از جمله مدعیان خراسانی در دهه ۱۳۸۰ است که جریانی به نام نهضت جهانی با شعار بازگشت به اسلام و نماد پرچم‌های سیاه نبوی با هدف براندازی نظام جمهوری اسلامی ایران و مخالفت با ولایت فقیه و زمینه‌سازی برای تحقق حکومت جهانی خداوند، از طریق تأسیس حکومت جهانی امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف به عنوان خلیفه زمین را راه‌اندازی کرد (هوشیار، ۱۳۹۹ ش: مقدمه). از این رو، مأموریت خود را این می‌داند که همه تلاش خود را به کار برد تا یارانی کافی برای ظهور گرد بیاورد و حکومتی دیگر تأسیس کند. ایشان ابتدا فعالیتش را در مشهد شروع کرد و پس از دستگیری به افغانستان رفت و پس از ایجاد دفتر رسمی و پایگاه اطلاع‌رسانی علامه منصور هاشمی خراسانی، قشر جوان و تحصیل‌کرده مسلمان را تحت تأثیر خود قرار داد. وی اذعان می‌کند که وی را همان خراسانی موعود و صاحب پرچم‌های سیاه در روایات آخرالزمان خوانده‌اند. وی همچنین خود را عالمی عادل، دعوت‌گری مجاهد و رهبری انقلابی در خراسان بزرگ معرفی کرده است که دارای مکتب اعتقادی و فقهی ممتاز و مبتنی بر یقینیات اسلام است و دارای الگویی معتدل، عقلانی و وفادار به مبانی اسلام است. وی دارای چندین کتاب

مانند بازگشت به اسلام، دروازه‌ای به سوی ملکوت، سنن النبی و غیره است که محور اصلی مباحثش در کتاب بازگشت به اسلام است و بیشتر آیات قرآنی را وارد می‌کند و تفسیر به رای می‌کند، کتابی دیگر با عنوان هندسه عدالت دارد؛ محتوای کتاب حاوی ترسیم یک جامعه عدالت‌محور است که در قالب داستانی از شبهات شاگرد و پاسخ استاد مطرح شده است. وی مقاله‌های ماهانه یا حتی هفتگی و نامه‌هایی به شکل پرسش و پاسخ در سایت خود بارگزاری می‌کند که در آن به مخاطبین خود و شبهات مطرح شده از سوی مخالفینش پاسخ می‌دهد (همان). ایشان با بهره‌برداری از روایات نشانه‌های قبل ظهور، مدعی است که وی مهدی مهدی آل بیت، مهدی امام دوازدهم یا همان سید خراسانی است و با شعار بازگشت به اسلام، درصدد بازگشت مردم به اسلام حقیقی است و خود را مأمور می‌داند تا مسلمانان را آگاه سازد و آنها را در امر فرج امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف بر گرد هم جمع کند (هاشمی، ۱۳۹۹ش: ۲۴۰). وی تنها امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف را مستحق حکومت بر جهان می‌شمارد؛ زیرا عدالت انسان کامل در زمین را، تنها راه نجات بشر می‌داند. بنابراین، حکومت ولایت فقیه را رد کرده است. وی تقلید را امری ظنی می‌شمارد و انسان‌ها را به تقلید عقل صرف دعوت می‌کند (هاشمی، ۱۴۰۰ش: ۴۹). در این راستا تبلیغات گسترده خود علیه نظام اسلامی ایران و دعوت به خود را از سال ۱۳۹۲ آغاز کرد و بعد از تبعید به افغانستان، فعالیت مجازی خود را در قالب راه‌اندازی پایگاه اطلاع‌رسانی علامه منصور هاشمی خراسانی و ایجاد دفتر، رسمیت داد و به نشر کتب، مقالات، کلیپ‌های صوتی، تصویری و فعالیت در شبکه‌های رسمی اجتماعی مشغولیت دارد (هوشیار، ۱۳۹۹ش: مقدمه) ایشان با اتکا به عقل صرف و تمسک به ظاهر قرآن، بدون روایات و عترت معصومین علیهم السلام به شرح و تبیین عقاید اسلام و مهدویت می‌پردازد و تنها راه برای برپایی عدل الهی و ظلم‌ستیزی را برپایی حکومت خلیفه الهی می‌داند که در سایه گرویدن به وی و پیروانش ممکن است (پایگاه رسمی دفتر منصور هاشمی، پرسش و پاسخ‌ها، کد ۵۶۰۶). این امر موجب واکنش و تأثیرات فراوانی از سوی قشر جوان و تحصیل کرده بوده است.

در این نوشتار در پی پاسخ به این سؤالات هستیم: آرای منصور هاشمی در بیان و تبیین مهدویت و تأثیر آن بر جوانان چیست؟ در تبیین آن چه خدش‌های به مهدویت وارد کرده است؟ چرا جریان منصور هاشمی در تبیین و عمل پوشاندن به آن اهتمام داشته است یا هدف اصلی و فرعی این جریان چیست؟ از چه ابزار و وسیله‌ای برای پیشبرد اهداف خود بهره می‌گیرد؟ آیا جوانانی که جذب این جریان شده‌اند از اهداف و برنامه‌های آنان آگاه هستند؟ پیامدها و

عواقب جذب جوانان به این جریان چیست؟ آمار جوانانی که وارد جریان منصور هاشمی شده‌اند چقدر است؟

آنچه به عنوان فرضیه در این پژوهش مطرح است، این است که: آثار و آرای مطرح شده از منصور هاشمی باعث درک ناصحیحی از مهدویت و اسلام شده و آسیب‌های جبران‌ناپذیری را به دنبال داشته است. ضرورت انجام این نوشتار از این جهت است که جریان منصور هاشمی در دهه گذشته فعالیت‌های رو به گسترش خود را در فضای مجازی آغاز کرده و در جهت جذب بالخصوص جوانان تحصیل‌کرده با هدف یاری رساندن حضرت مهدی علیه السلام در امر ظهور و بازگشت به اسلام حقیقی پای خود را فراتر گذاشته و به رد اصل ولایت فقیه همت کرده و تمام شیعیان را به اجتهاد فردی دعوت می‌کند و تقلید از مراجع عظام را امری غیرقابل قبول عقل و ناشایست می‌داند. در نتیجه، تأثیرهای فراوانی برای قشر جوان ایجاد کرده است. بر متخصصین دین واجب است علیه این جریان با هر وسیله یا قلمی به پا خیزند و کمر همت ببندند تا افراد در چگونگی برخورد با این جریان نوآگاهی داشته باشند. از این رو، نویسنده درصدد است به بررسی انتقادی مهدویت در آثار منصور هاشمی و تأثیر آن بر جوانان بپردازد.

در زمینه جریان منصورهاشمی جز مواردی اندک، نقدی صورت نگرفته است. مقاله‌ای با عنوان *بررسی ادعاهای منصور هاشمی در زمینه‌سازی ظهور اثر فاطمه ملاحاهی* یافت شد. محتوای آن درباره ادعاهای منصور هاشمی است از جمله این که خود را زمینه‌ساز ظهور مهدی علیه السلام می‌داند. وی با شعار «بازگشت به اسلام» و با باطل و طاغوت شمردن حکومت‌های فعلی و مانع ظهور دانستن آنها، مردم را به روی گردانی از این حکومت‌ها ترغیب می‌کند. همچنین، هر کس را که با وی مخالفت کند مانعی از موانع ظهور می‌داند و هشدار می‌دهد که در صورت تمکن یافتن، آنها را از سر راه خویش برخواهد داشت. وی با استناد به احادیث ضعیف و توسل به علائم ظهور و تأویل آنها بر خویش، ادعاهایش را مطرح می‌کند. مقاله پیش رو با نظر به دو کتاب مهم منتشر شده از منصور هاشمی، علاوه بر بیان ادعاهای منصور هاشمی، پاسخ و نقد آن، به بررسی و تحقیق کیفی تأثیر آثار ایشان بر جوانان جوامع پرداخته و براساس مصاحبه‌هایی که با افراد گرفته است به یک نتیجه کلی درباره این جریان و بازخورد عملی آن پرداخته است. رساله‌ای با عنوان *پرچم‌های تاریکی (بازخوانی انتقادی مناسبات مسئله شناخت با اسلام خالص در آرای منصور هاشمی)* نوشته دکتر علی محمدی هوشیار موجود است که در آن منصور هاشمی را مانند سلفی‌گرانی می‌داند که همانند خوارج سخن حقی را به

زبان آوردند و از آن اراده باطل کردند. وی معمولاً چند شبهه را در قالب یک شبهه بازگو می‌کند و سپس آن را تحلیل و بررسی می‌کند. کتابی از همین نویسنده با عنوان *توهم بازگشت*، در سال ۱۳۹۹ به چاپ رسیده است که در آن به نقد کتاب منصور هاشمی (بازگشت به اسلام) می‌پردازد و دارای مباحثی درباره ضرورت بازگشت به اسلام، موانع و اسباب عدم اقامه اسلام و شناخت اسلام است و در انتها به شبهات منصور هاشمی اشاره کرده که با دلایل عقلی و متقن پاسخ داده است. در این نوشتار، ابتدا با روش تحلیل مضمون، مضمون‌های دو کتاب *بازگشت به اسلام* و *هندسه عدالت*، استخراج و مورد ارزیابی قرار گرفته است. سپس با توجه به این که قشر متأثر از این جریان، بیشتر، جوانان بوده‌اند، به گفتگو با افراد آشنا با جریان، درباره تجربیات جوانانی که در دام آن گرفتار شده‌اند، پرداخته و این گفتگوها نیز به شکل تحلیل مضمون، بررسی و نقد شده است تا پند و عبرتی برای دیگر جوانان مسلمان باشد؛ زیرا پیشگیری از وقوع هر اتفاق یا جریان، برای یک جوان، آسان‌تر و بهتر است.

مفاهیم

۱. مهدی

در لغت از هدی فلان هدی، وهدیا، و هدایه ﴿و وجدک ضالاً فهدی﴾ (ضحی: ۷) اسم مفعول هدی (ابراهیم مصطفی، ۱۴۱۸ق: ج ۱، ۳۸۷) و به معنای هدایت شده، ارشاد شده است (دهخدا، ۱۳۷۳ش: ج ۱۳، ۱۹۳۳۲).

لفظ مهدی، مفهومی عام است که در عرف و لغت، به کار بردن آن به هر فرد که خدا او را هدایت کرده باشد جایز است. با این مفهوم، همهٔ انبیاء و اوصیاء مهدی هستند و به کار بردن آن در حق شخص پیامبر ﷺ و امیرالمؤمنین و امام حسن و امام حسین و سایر ائمه علیهم‌السلام جایز است؛ زیرا همه مهدی و هدایت شده بودند. همچنین به کار بردنش نسبت به شیعیان خاص و بلکه همهٔ شیعیان و هر کس که به حق هدایت شده باشد و در حال هدایت باشد، جایز است. در اصطلاح، از مشهورترین لقب‌های امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه است. دربارهٔ علت نامیده شدن آن حضرت با این لقب، روایات مختلفی ذکر شده است.^۱ ایشان دربارهٔ امور پنهانی هدایت می‌شود و

۱. امام باقر علیه‌السلام فرمودند که هنگامی که مهدی ما قیام کند، ثروت‌ها را به طور مساوی تقسیم می‌کند و در جامعه به عدالت و دادگری رفتار می‌کند. هرکس از او اطاعت می‌کند از خداوند اطاعت کرده است و آن حضرت را مهدی نامیده‌اند چون به امور پنهانی هدایت می‌گردد (مجلسی، ۱۳۸۴ق: ج ۵۱، ۲۹).

یا هدایت می‌کند (مجلسی، ۱۳۸۴ق: ج ۵۱، ۲۹). بدین ترتیب، مقصود از مهدی که بر لسان مبارک حضرت رسول ﷺ جاری شده، يك عنوان خاص و لقب مختص شخص معین است که پیامبر ﷺ به ظهور او بشارت داده است (لطف‌الله صافی گلپایگانی، گفتمان مهدویت، بخش ۳، ش ۱۹، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر آیت‌الله صافی گلپایگانی).

۲. مهدویت

الف) مهدویت از نظر لغوی، یا مصدر جعلی است و یا صفتی منسوب از مهدی است. یعنی؛ مهدویت که یک کلمه عربی است و از واژه مهدی گرفته شده است؛ دو گونه استعمال می‌شود: یکی به صورت مصدر جعلی است با این توضیح که هر وصفی که «یای» مشدد و «تا» (یت) به آن اضافه شود، تبدیل به مصدر می‌شود مثل عالمیت، حاکمیت. مهدویت به صورت مصدر جعلی به معنای مهدی بودن است. کاربرد دیگر مهدویت به صورت نسبت و صفت منسوب است. در این حالت، «ی» آخر آن، مصدری نیست بلکه «یای» نسبت است و «ت» هم، تایی تأیید است که به صورت وصفی برای موصوف محذوف به کار می‌رود یعنی طریقه مهدویه یا نسبت مهدویه.

آنچه معمولاً مطرح است، همان صفت نسبی است. یعنی؛ روش، مذهب، رفتار، فکر و عقیده‌ای که به مهدی انتساب داشته باشد. می‌توان گفت، این «ی» تقریباً معادل اسمی است که در زبان‌های اروپایی به کار می‌رود. به انگلیسی نوشته می‌شود، «Mahdism» یا «مهدیسم». نکته دیگر این که برای انتساب، کمترین نسبت کافی است؛ وقتی می‌گوئیم مهدویت طریقه‌ای منسوب به حضرت مهدی ﷺ یا فکر و عقیده‌ای منسوب به ایشان است، ممکن است این انتساب از این جهت باشد که اصلاً محور آن فکر و شخص، مهدی است که اعتقاد به او می‌شود مهدویت. پس مهدویت یعنی معتقد بودن به وجود مهدی ﷺ، گاهی نسبت، بیش از این حیثیت لحاظ می‌شود یعنی رفتار هم رفتار مهدی پسند باشد یا رفتاری باشد که از او اخذ و الهام گرفته شده باشد. بدین ترتیب فکر، طریقه و یا رفتاری که انتساب به حضرت مهدی ﷺ داشته باشد را مهدویت یا مهدیسم یا مهدوی می‌گوئیم (همان).

ب) اعتقاد به ظهور مهدی ﷺ از جمله اعتقادات اصولی مذهب شیعه اثنی عشری است و همان پدید آمدن حکومت عدل جهانی است (تونه‌ای، ۱۳۸۴ش: ۷۱۱).

روش گردآوری اطلاعات

مضامین اصلی و فرعی از منابع و کتب منصور هاشمی استخراج شده و مصاحبه‌های صورت گرفته با پژوهشگران منتقد از ایران و افغانستان بوده که با جریان منصور هاشمی و پیروان آنها ارتباط داشته‌اند. قابل ذکر است مضامین اصلی و فرعی استخراج شده از دو کتاب اصلی منصور هاشمی - *بازگشت به اسلام و هندسه عدالت* - است و مصاحبه‌هایی از چهار پژوهشگر که در دسترس بوده و با این جریان در ارتباط مستقیم بوده‌اند، به شکل بدون سازمان یافته به منظور جمع‌آوری اطلاعات، انجام شد. در این شکل، پرسش‌های مصاحبه از قبل طراحی نشده است اما با اهداف و پرسش‌های محقق مرتبط است. در این روش، مصاحبه به شکل آزاد است و مصاحبه‌شونده هر چیز ارزشمندی را که مرتبط با موضوع است، به اشتراک می‌گذارد (سیدمن، ۱۳۹۵ ش: مقدمه).

این مصاحبه به صورت حضوری یا غیرحضوری از طریق شبکه‌های پیام‌رسان، صورت گرفت. در پایان به دلایلی چون حفظ امنیت فردی، اسامی برخی از آنان به صورت مستعار ثبت گردید. به دلیل اشراف بهتر بر نتیجه، تعداد مصاحبه‌ها بیشتر انجام گرفت و تعداد مضامین فرعی، بیشتر مربوط به مصاحبه‌ها و گزارش تأثیرات جوانان از فرقه منصور هاشمی است. همچنین تمامی اجزای مضامین به هم مرتبط هستند و در درک بهتر موضوع به مخاطب کمک می‌کند.

یافته‌ها

این قسمت، دو بحث با عنوان (۱) مهدویت در آثار هاشمی و (۲) تأثیر مهدویت در آرای هاشمی بر جوانان و نیز نقد هر یک از این دو را دربردارد. در این دو بحث، ابتدا مضمون‌های اصلی و فرعی و کدهای برگرفته از دو کتاب منصور هاشمی - *بازگشت به اسلام و هندسه عدالت* - و مصاحبه با افراد آشنا با این جریان را در قالب جدول ارائه نموده است. سپس به توضیح و تحلیل مضمون‌ها و کدها پرداخته و در مرحله سوم، دیدگاه مهدویت منصور هاشمی و تأثیرهای آن بر جوانان را نقد و ارزیابی نموده است.

۱. مهدویت در آثار منصور هاشمی

مضمون‌های اصلی و فرعی و کدها (جدول ۱)

کد	مضمون فرعی	مضمون اصلی
وجه تمایز بین انسان و حیوان	ماهیت عقل	عقل و شرع در اسلام (مهدویت)
عقل، ابتدایی‌ترین و مبناترین مبانی شناخت بدیهی و قطعی بودن حجیت عقل بازگشت دیگر مبانی به عقل	جایگاه عقل	
تنها نیروی تسلط انسان بر حیوان معیار شناخت انسان تنها قوه مدرکه در نفس مدرک مفاهیم کلی و تطبیق دهنده کلی بر جزئی رجوع حجیت هر چیزی به عقل	کارکرد عقل	
گفته و کرده خداوند	معنای شرع	
نیاز شرع به عقل در حجیت معیار شناخت نبودن شرع	نیاز شرع به عقل	
حجت دانستن سنت پیامبر در صورت تواتر بودن روایات و عدم حجت دانستن اخبار آحاد ظنی اختصاص حجیت سنت پیامبر	حجیت و عدم حجیت سنت پیامبر	
پیروی از گفته یا کرده دیگری بدون دلیل پیروی از گفته و کرده عالمان به عنوان حکم شرع	معنا و انواع تقلید	
پیروی از ظن تاریکی و گمراهی مانع شناخت فرق نهادن بین شرع و گفتار یا کرده ی عالمان بیعت عالمان با حاکمان جور و فریفته شدن مردم با روایات دروغین	پیامدهای تقلید	
منافات پیروی از عالمان با پیروی از معصوم و عدم تعلق امر خداوند به پیروی از هردو	رد تقلید	
تولد یا عدم تولد خلیفه زمان	وجود وی	

مضمون اصلی	مضمون فرعی	کد
	ویژگی های وی	عدم علم غیب عدم تفاوت با دیگران به جز در دانایی و وارسته بودن
ضرورت مهدویت	بازگشت به اسلام و آگاهی دینی مردم	نیاز مردم به مهدی برای آگاهی از اسلام و احکام خداوند
	نیازهای مردم	نیاز مردم به مهدی عدالت نقطه مقابل محرومیت و تأمین کننده تمام نیازهای انسان
	ضرورت حکومت	لزوم خلیفه برای هر زمان ضرورت حکومت انسان کامل
حکومت مهدوی	عدم مشروعیت حکومت ها و حاکمان اسلامی	مشروعیت نداشتن جنبش ها و حکومت های فعلی در جهان اسلام ناسازگاری ویژگی های حاکمان اسلامی با ویژگی های امام ناسازگاری حفاظت، اعانت و اطاعت از آنان با حفاظت، اعانت و اطاعت از امام فریبنده بودن حکومت های غیرمهدوی حکومت های غیرمهدوی، منادی اختلاف امت منافات داشتن پیروی از غیر معصوم (حاکم های کنونی) با پیروی از معصوم برابری عدالت حکومت های فعلی با عدالت نسبی نه عدالت مطلق
	زمینه سازی و جنبش برای حکومت معصوم	دعوت خود و دیگران به سوی تشکیل حکومت انسان کامل تحقق حکومت انسان کامل در سایه ی مقبولیت همگانی مردم مراحل سه گانه حرکت مردم به سوی انسان کامل: - ایمان قلبی به پذیرش حکومت انسان کامل و بری شدن از دیگر حکومت های اسلامی - آشکارسازی خواست خود به تحقق حکومت انسان کامل به شکل مطالبه یا شعار عمومی - تلاش برای برکناری حکومت های موجود و ایجاد موقعیت برای حکومت انسان کامل

مضمون اصلی	مضمون فرعی	کد
		نیاز به رهبری شایسته و مقتدر با هدف تأمین پیش نیازهای لازم برای تحقق حکومت انسان کامل و همانندی مشروعیت رهبر شایسته به مشروعیت حکومت انسان کامل قیام خراسانی: اعلام قیام و ویژگی‌های آن در روایات - قیام فردی از خراسان به نام منصور - لزوم شتافتن مردم به سوی فرد مهدی یاور به نام خراسانی (یعنی منصور هاشمی) - لزوم تبعیت و همراهی با آن - ملحق شدن خراسانی در کوفه به امام - توانایی و وجوب ایجاد حکومت برای انسان کامل
ظهور	موانع ظهور	اراده و خواست ابتدایی مردم به ظاهر نشدن مهدی <small>عجله</small> عدم امنیت مهدی <small>عجله</small> عدم مال، سلاح کافی و حمایت مردم حکومت حاکمان اسلامی فعلی
	شرایط ظهور	تعلق اراده ابتدایی خداوند بر ظاهر بودن مهدی <small>عجله</small> (چون غیبت، ظلم بر بندگان است) اطاعت مردم از ولی مسلمانان حاضر (انسان کامل) حمایت کافی مردم از ولی مسلمانان حاضر

تحلیل مضمون‌های اصلی و فرعی

مطالبی که در جدول از مضامین اصلی، فرعی و کدها بیان شد، از دو اثر مهم منصور هاشمی یعنی؛ بازگشت به اسلام و هندسه عدالت استخراج شده است که دارای پنج مضمون اصلی و هجده مضمون فرعی و ۶۱ کد بوده است. عقل و شرع در اسلام (مهدویت)، امام مهدی، ضرورت مهدویت، حکومت مهدوی، و ظهور، مضمون‌های اصلی را تشکیل می‌دهد. مضامین فرعی عقل و شرع در اسلام (مهدویت) عبارت است از: ماهیت عقل، جایگاه عقل، کارکرد عقل، معنای شرع، نیاز شرع به عقل، حجیت و عدم حجیت سنت پیامبر صلی الله علیه و آله، معنا و انواع تقلید، پیامدهای تقلید و رد آن. مضامین فرعی امام مهدی عجل عبارتند از: وجود امام مهدی عجله و ویژگی‌های امام. مضامین فرعی ضرورت مهدویت عبارت است از: ضرورت حکومت، نیاز مردم، بازگشت به اسلام و آگاهی دینی مردم. مضامین فرعی ظهور عبارتند از:

شرایط ظهور و موانع ظهور، مضامین فرعی حکومت مهدوی، عدم مشروعیت حکومت‌های اسلامی و حاکمان اسلامی، نیز زمینه‌سازی و جنبش برای حکومت معصوم است. وی درصدد است که در ابتدا عقل را تنها منبع متقن اسلام بیان کند و شرع را نیازمند به عقل معرفی می‌کند. از این جهت، تقلید را امری ظنی می‌شمارد و تنها یقینیات را از مرتبه عقل می‌داند و تقلید از علما را نوعی ظن و باطل تلقی می‌نماید. وی حجیت سنت پیامبر ﷺ را مورد شک و تردید قرار می‌دهد؛ زیرا سنت پیامبر ﷺ را صرفاً برای زمان خود معتبر می‌شمارد. دلیل وی این است که انسان یا از طریق شنیدن و گفتن می‌تواند چیزی را یقین کند یا این که روایات متواتر به دستش رسیده باشد که اکنون هیچ کدام در دسترس ما نیست (هاشمی، ۱۴۰۰ ش: ۲۱۴). ایشان حتی استجاب دعا از جانب پیامبر ﷺ را هنگام درخواست استغفار مردم را غیرممکن می‌داند و مراجعه مردم به امام زمان عجل الله تعالی فرجه را ممکن می‌داند؛ با این وجود وی، علم غیب داشتن امام را انکار می‌کند و امامان را صرفاً انسان‌هایی وارسته و باتقوا می‌داند؛ زیرا به نظر او، علم غیب تنها مختص به خداوند است (هاشمی، ۱۳۹۴ ش: ۱۸).

وی به دنبال ترسیم یک جامعه عدالت‌محور با حاکمیت انسان کامل است و مهم‌ترین مانع آن را عدم آمادگی مردم می‌خواند. وی هرگونه مصلحت و حکمت‌هایی را که درباره فلسفه غیبت گفته شده، نمی‌پذیرد و آن را رد کرده است و صرفاً محدود به حمایت، اطاعت و آمادگی مردم از امام می‌داند. وی مشروعیت تمام حکومت‌های اسلامی را زیر سؤال می‌برد و آن را مانع ظهور تلقی می‌کند. وی با استناد به روایاتی ضعیف، آمدن خود را که همان خراسانی موعود است دلیلی برای ایجاد یک حکومت عدالت‌محور با حاکمیت انسان کامل می‌داند. وی خود را راهنمای بشریت می‌داند؛ زیرا همان کسی است که مردم را به سوی مهدی رهنمون می‌شود (همان: ۱۳۰).

۲. ارزیابی انتقادی مهدویت در آثار منصور هاشمی

وی عقل را منبع متقن می‌داند؛ در صورتی که وی از این نکته نباید غافل باشد که عقل توانایی درک تمام آموزه‌های دینی (غیرمعقولات) را ندارد، به این صورت که عقل درباره آن حکمی ندارد، نه این که مخالف احکام عقل یا عقل‌گریز باشد. ابن‌سینا متفکر عقل‌گرای مشاء نیز بر محدودیت ابزار عقل برای شناخت معارف الهی تأکید کرده است و برای درک آن راهی غیر از عقل؛ یعنی وحی، شرع و اخبار صادق از قول معصوم را برمی‌گزیند. پس نه تنها عقل

منبع کاملی برای درک آموزه‌های دینی نیست بلکه همراه با شرع می‌تواند گزاره‌های دینی را درک کند (حکیمی، ۱۳۸۳ش: ۷۳). منصور هاشمی، حکومت‌های اسلامی از جمله ایران را غیرمشروع قلمداد کرده؛ در حالی که بارها در کتب شیعی بزرگانی چون شیخ مفید، مشروعیت ولایت فقیه ثابت شده است. هم‌چنین علاوه بر تأیید امامان بر نیاز مردم به فقیهان و عالمان، استدلال‌ات عقلی بر درستی آن نیز آمده است (ممدوحی، ۱۳۸۰ش: ۲۱۰). امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف در نامه‌ای به شیخ مفید رجوع مردم به راویان حدیث در زمان غیبت را سفارش کرده‌اند (طبرسی، ۱۳۸۶ق: ج ۲، ۲۸۳).^۱

منصور هاشمی که خود را راهنمای بشریت می‌داند، اول این‌که باید دلیل مبعوث شدن خود را با روایات محکم و صحیح بیاورد. وی فقط به روایات قلیلی از کتاب *الفتن* ابن حماد و دیگر کتاب‌های اهل سنت اشاره کرده است (ابن حماد، ۱۴۲۴ق: ۲۱۴) از آن‌جا که سلسله راویان روایات اهل سنت به امام معصوم نمی‌رسد، مورد اعتماد نیست. خداوند در قرآن کسانی را که راسخون در علم معرفی می‌کند، عالم به غیب معرفی کرده است (آل عمران: ۷) که در رأس آن، امامان معصوم و نبی اکرم است؛ اما وی امام را دارای علم غیب نمی‌داند (هاشمی، ۱۳۹۹ش: ۱۸). برخلاف نظر هاشمی، حجیت سنت پیامبر را از دو طریق می‌توان اثبات کرد: یا با اخبار متواتری که از قول معصوم باشد یا امور غیرظنی (غیر از اخبار متواتر) که با یک دلیل خاص مثل خبر واحد ثابت شده باشد (هوشیار، ۱۳۹۹ش: ۱۷۶). پس به این دو دلیل می‌توان سنت پیامبر را حجت دانست. در ضمن، اگر به گمان ایشان حجیت سنت پیامبر مردود است پس، حجیت تمام روایات خراسانی نیز می‌تواند مختص زمان امامان معصوم باشد و اکنون غیرقابل اثبات باشد. از طرفی روایاتی که خود به آن استناد می‌دهد، روایاتی احاد و ظنی است. درباره عدم ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف، در منابع شیعه، حکمت‌ها و مصالحی ذکر شده که در رأس آن اراده و مشیت الهی بر ظاهر شدن امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف است و تا اسباب و مسبب‌هایی که خداوند قرار داده محقق نشود، ظهور امام به تعویق خواهد افتاد (حر عاملی، ۱۴۲۵ق: ج ۵، ۸۷).

۳. تأثیر آرای منصور هاشمی درباره مهدویت بر جوانان

جریان منصور هاشمی به عنوان یک جریان تازه در دهه اخیر، با اهداف مشخص، تعریف شده و بر جوانان مسلمان که بیشتر از قشر فرهنگی و تحصیل‌کرده هستند، بیشترین تأثیر و

۱. و اما الحوادث الواقعة فارجعوا فیها الی رواة حدیثنا.

واکنش را داشته است. این جوانان با ذهنیت مذهبی و اعتقاد به وجود امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف وارد افکار و اندیشه‌های این جریان‌های نو می‌شوند؛ غافل از این‌که موجب دوری بیشتر ایشان از امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف خواهد شد. جدول زیر، محتوا و کدهایی است که از مصاحبه با افراد آگاه از این جریان و در رابطه با تأثیر دیدگاه‌های هاشمی بر جوانان استخراج شده است.

مضمون‌های اصلی و فرعی و کدها (جدول ۲)

مضمون اصلی	مضمون فرعی	کد
اهداف و ابزار	کنش‌گری جوانان	تبدیل جوان به یک انسان کنش‌گر
	دعوت به خود	اصلی‌ترین هدف منصور هاشمی، دعوت به خود است دعوت منصور هاشمی برابر با یک دعوت سیاسی
	مخالفت با مراجع و ولی فقیه	شوراندن جوانان ضد مراجع تقلید و ولایت فقیه، به عنوان هدف اصلی جریان
	اعتقادات مردم	استفاده از اعتقادات مردم
	یآوری امام زمان <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>	بهانه بودن یاری رساندن به امام زمان <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>
عوامل و شیوه‌های جذب	حمایت مالی	حمایت مالی رهبران دینی
	فطرت پاک	اقناع اعتقادی جوانان با سوء استفاده از فطرت پاک آنها
	موافقت با اهداف	موافقت جوانان با اهداف جریان
	ناآگاهی	عدم آگاهی جوانان از ماهیت جریان
	وعده و وعید	دادن وعده و وعیدهای جریان مانند؛ رسیدن به حجت الهی، رسیدن به عدالت، رسیدن به عقلانیت
پیامدها	روانکاوی و روان‌شناسی	بهره‌گیری از جنبه‌های روانکاوی و روان‌شناختی جوانان ناآگاه
	ایجاد شبهات	غوطه‌ور شدن در شبهات و مسائل دینی
	عقل‌ستیزی	ضدیت آنان با عقل و عقل‌ستیزی و محدودیت عقل

مضمون اصلی	مضمون فرعی	کد
	عالم‌ستیزی	عالم‌ستیزی جوانان و عدم تبعیت از عالمان اسلام
	افراط‌گرایی	افراط‌گرایی جوانان در نقل بدون ضابطه
	تخریب مهدویت	تخریب جایگاه مهدویت در ذهن جوانان
	مشکلات فرهنگی و اعتقادی	معضله‌های اجتماعی، اقتصادی، خانوادگی، عاطفی، شخصیتی یا مشکل اعتقادی مانند دین‌گریزی
کمیت و کیفیت طرفداران	مشخص نبودن تعداد	عدم اطلاعات آماری دقیق از جریان به دلیل دو یا سه اکانت داشتن افراد
	در ایران	حدود ۳۰۰ نفر کاهش آمار در ایران
	در کشورهای دیگر	بیشتر آمار از کشور افغانستان (طبق مصاحبه اول) یک پنجم از کشور افغانستان (طبق مصاحبه آخر) یک پنجم از کشور پاکستان
	عمومی و غیرنخبگانی	عدم جذب نخبگانی و صرفاً جذب عمومی به دلیل فشارهای حکومتی و اقتصادی (یک مصاحبه)
	دانشگاهی	جذب افراد دانشگاهی (مصاحبه دیگر)
	منتظران ظاهری	جذب افراد به ظاهر منتظر امام زمان <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>
	ضد حکومتی	جذب افراد ضد حکومت
	موقعیت جغرافیایی جریان	دفتر رسمی جریان در افغانستان (طبق مصاحبه اول) عدم اطلاع دقیق از مکان دفتر وی در کابل (طبق مصاحبه آخر)
	مکان و موقعیت	محل سکونت

تحلیل مضمون‌های اصلی و فرعی و کدها

طی چهار مصاحبه‌ای که با آقایان شفیعیان، هاشمی، هوشیار، سیدبهر صورت گرفت و به تشریح و تحلیل مصاحبه‌ها از واکنش و تأثیرات جوانان نسبت به باورداشت و آرای منصور

هاشمی پرداخته شد، می‌توان به ۵ مضمون اصلی و ۱۹ مضمون فرعی و تعداد ۳۰ کد اشاره کرد. مضامین اصلی عبارتند از: (۱) اهداف و ابزار جریان که مضامین فرعی آن عبارت است از: کنش‌گری جوان، دعوت به خود، مخالفت با ولی فقیه و مراجع عظام، اعتقادات مردم و یاری امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف؛ (۲) عوامل و شیوه‌های جذب به جریان که مضامین فرعی آن شامل: حمایت مالی، موافقت با اهداف جوان، ناآگاهی، وعده و وعیدها، روان‌کاوی و روان‌شناسی جوانان است؛ (۳) پیامدها و آثار جریان که مضامین فرعی آن عبارتند از: ایجاد شبهات، فطرت پاک، عقل‌ستیزی و عالم‌ستیزی، افراط‌گرایی، تخریب مهدویت و مشکلات اعتقادی و فرهنگی؛ (۴) کمیت و کیفیت طرفداران که مضامین فرعی آن شامل: نامشخص بودن تعداد طرفداران، تعداد طرفداران در ایران و در سایر کشورها، حمایت‌کنندگان عمومی و غیرنخبگانی، دانشگاهی، منتظران ظاهری و ضدحکومتی است. آخرین مضمون درباره مکان و موقعیت جریان و محل سکونت منصور هاشمی است.

با توجه به گفتگویی که با افراد در ارتباط با جریان انجام شد، فرقه منصور هاشمی یک پدیده سیاسی - مذهبی است که طبق آمار، بیشتر طرفداران وی از قشر دانشگاهی، افراد ظاهرا مذهبی و تحصیل کرده هستند. وی هدف خود را مخالفت با جامعه اسلامی ایران و ولایت فقیه قرار داده است، وسیله و ابزار وی بهره‌گیری از اعتقادات جوانان و بهانه آن، رسیدن به حکومت ایده‌آل و عدالت محور امام زمانی است. این جریان به دلیل مطابقت ادعاهای وی با نیاز مردم بالخصوص جوانان، اقدام به جذب نیروی انسانی کرده است. البته با وجود حمایت‌های مالی این جریان، آن‌گونه که باید نتوانسته اهداف خود را پیش ببرد و همانند دیگر جریان‌ها حمایت حداقلی داشته و خواهد داشت؛ زیرا وقتی یک جوان وارد این‌گونه جریان‌ها می‌شود، بعد از چند مرحله از خودگذشتگی و به دنبال آن حمایت وی از سوی آنان، به باطل بودن آن پی خواهد برد و یا به دلایلی چون اقتصادی یا مشکلات خانوادگی یا اجتماعی حاضر به اعتراف و بازگشت از مسیر می‌شود یا در وجود خود حداقل به پوچی جریان‌هایی مانند این جریان خواهد رسید.

۱۶۹ در مصاحبه با آقای سید بحر اشاره شد که یکی از فریفتگان اظهار کرده که فکر نمی‌کرده دستگیر شود؛ زیرا امام زمان مراقب اوست و تا آخرین لحظه دستگیری، فکر می‌کرده این، یک مانوری برای آماده‌سازی بدنی است؛ اما بعد از دستگیری به وی گفته شده: شما که از دار و ندار خود می‌گذرید و با چای و نان سر می‌کنید نمی‌دانید که در یخچال منصور هاشمی تمامی

میوه‌های ارگانیک و درجه یک وجود دارد!

یکی از مهم‌ترین عللی که موجب جذب جوانان به این جریان بوده، عدم آگاهی کافی و صرفاً اعتماد به شنیدن روایاتی ناصحیح از سوی آنان بوده است. در مصاحبه دیگری که با یکی از افراد جریان شده، اظهار کرده که درطول فعالیت‌های شبانه‌روزی‌شان، تنها انگیزه‌ای که یاری‌گر آنان بوده که کل روز را با چای و نان بگذرانند، خدمت به امام زمان در راستای یاری و ظهور حضرت بود؛ زیرا مهم‌ترین تهدید برای آنان این بود که اگر این جریان را کنار بگذارند، شایستگی یاری حضرت را نخواهند داشت.

از موقعیت مکانی و جغرافیایی دفتر وی یا مکان اقامت وی اطلاعات دقیقی در دسترس نیست؛ صرفاً در تمام منابعی که به صورت مجازی از سایت وی نشر شده است، محل دفتر نشر آثار و کتب وی، بلخ افغانستان است.

۴. ارزیابی انتقادی تأثیر آرای هاشمی بر جوانان

به نظر می‌رسد جریان منصور هاشمی، جریان پرطرفدار و بانفوذی در سطح جهان یا دست‌کم در میان جوانان (که موضوع این مقاله است) نیست؛ اما ضرورت بررسی آن این است که تأثیرگذاری یک اندیشه به هر میزان که باشد، باید مورد توجه قرار گیرد و راه درست نشان داده شود. دلیل مهم‌تر آن است که اگر اقدام نشود، ممکن است کارآیی و اثرگذاری آن بیشتر گردد. اصولاً راهبرد درست‌تر در هر ماجرابی، پیشگیری است و مقابله پس از وقوع، هزینه و آسیب بیشتری دارد.

در این میان، بازخورد و تأثیراتی که آثار منصور هاشمی بر جوانان داشته با هدف دعوت به خود، به بهانه یاری رساندن امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف و با استفاده از فطرت پاک جوان می‌توان اشاره به خدشه‌دار کردن آموزه مهدویت در نظر آنان، سطحی‌نگری و عدم ژرف‌نگری جوان به مسائل ناب دینی و مهدویت، دوری از خردورزی و تأمل، تقابل جوان با ولایت فقیه و ایجاد شکاف در اتحاد اسلامی، ایجاد شبهات و ایجاد آمل و آرزوهای واهی کرد.

نتیجه‌گیری

مسئله و محورهای این نوشتار را می‌توان به چهار مورد کلی تقسیم کرد:

الف) مهدویت در دو اثر از آثار منصور هاشمی که عبارت از کتاب‌های *بازگشت به اسلام* و

هندسه عدالت است:

- در آثار منصور هاشمی، ماهیت عقل، کشف واقع و ابزاری برای حجیت شرع است.
- وی شرع را حجت شرعی نمی‌داند و قائل بر این است که تنها مرتبه یقین از عقل است که مبین شرع است.

- وی تقلید را گونه‌ای از ظن می‌داند و از هرگونه دلیل عقلی بر اثبات آن پرهیز می‌کند؛ زیرا پیروی از عالمان غیرمعصوم را امری غیرقابل قبول می‌داند که با پیروی از معصوم منافات دارد.

- پیروی از سنت پیامبر را زمانی که روایات متواتر باشد می‌پذیرد و روایاتی که آحاد ظنی هستند را قبول ندارد. در صورتی که روایاتی که خود به آن استناد می‌دهد، روایاتی آحاد و ظنی هستند.

- ولایت فقیه و مراجع عظام را مانعی اصلی در امر ظهور می‌داند و از بین رفتن آن را مساوی با نزدیکی در امر ظهور می‌داند.

- تنها حکومت انسان کامل در زمین را راهی برای تحقق عدالت در زمین و حل مشکلات جوامع می‌داند که این امر با گرویدن به جریان ایشان میسر است؛ زیرا به عقیده وی، ایشان تنها زمینه‌ساز ظهور و مهدی مهدی آل بیت است.

- مردم در سه مرحله زبانی، فکری و عملی می‌توانند زمینه را برای ظهور انسان کامل فراهم کنند.

- هدف اصلی منصور هاشمی، شوراندن جوان علیه نظام اسلامی است، اعتقاد جوان، ابزار اوست و یاری رساندن حضرت، بهانه اوست.

(ب) ارزیابی انتقادی این دیدگاه:

منصور هاشمی که مدعی مبعوث شدن است به روایات قلیلی از کتاب اهل سنت (که مورد اعتماد شیعه نیست) استناد می‌کند و تفسیر آیات قرآن را نمی‌داند که خداوند در آن اشاره به علم غیب داشتن امامان با واسطه کرده است. حجیت سنت پیامبر را می‌توان از طریق روش قطعی و روش غیرظنی اثبات کرد. اراده و مشیت الهی مهم‌ترین دلیل بر ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف است و هر وقت اسباب و مسبب‌هایی که خداوند برای تحقق ظهور قرار داده محقق شود ظهور به وقوع خواهد پیوست.

(ج) تأثیر آرای منصور هاشمی بر جوانان براساس مصاحبه با افراد مطلع:

عموما جوانانی که دارای مشکلات عاطفی، اقتصادی و اعتقادی هستند وارد این جریان

می‌شوند که بسیاری از آنان از اهداف این جریان ناآگاه هستند. از پیامدهای گرایش جوانان به این جریان می‌توان به این موارد اشاره کرد: سستی در اصل مقوله مهدویت، ضدیت با عقلانیت، مبارزه با عالمان دین، ایجاد مسائلی از قبیل مرگ دینی، سستی انگیزه‌ها، دوری از علم‌آموزی، روی آوردن به مسائل مرید و مریدبازی، برخوردهای تعصبی و انحصارگرایی محتوا در سمت فرقه و عدم میل به مطالعه منابع انتقادی است. جریان منصور هاشمی با بهره‌گیری از جو فعلی حکومت اسلامی و فشارهای اقتصادی و سیاسی، جوانان را به سوی خود سوق می‌دهد و در این راستا بیشتر جوانانی که ضدحکومتی و قشر شیعی - مذهبی هستند یا به ظاهر منتظر امام زمان عجل الله تعالی فرجه الیه، جذب این گونه جریان‌ها می‌شوند. طبق آمار، بیشتر جوانان کشورهای افغانستان و ایران از شهرهای مشهد، تبریز، اصفهان، شیراز و قم به سمت این جریان هدایت شده‌اند که در ایران به سیصد نفر می‌رسد. (د) ارزیابی انتقادی این تأثیر:

در حال حاضر جریان منصور هاشمی، جریان نفوذی در سطح جهان یا در میان جوانان نیست؛ اما نیازمند تحقیق و بررسی درباره آن است؛ زیرا پیشگیری از وقوع مهم‌تر است. بازخورد و تأثیراتی که آثار منصور هاشمی بر جوانان داشته می‌توان به خدشه‌دار کردن آموزه مهدویت در نظر آنان، تقابل جوانان با ولایت فقیه و ایجاد شکاف در اتحاد اسلامی، آمال و آرزوهای واهی اشاره کرد.

منابع

قرآن کریم

۱. ابن حماد، نعیم (۱۴۲۴ق)، *الفتن*، نجف اشرف: مکتبة الحیدریه.
۲. تونه‌ای، مجتبی (۱۳۸۴ش)، *موعودنامه*، قم: میراث ماندگار، اول.
۳. حر عاملی، محمدبن حسن (۱۴۲۵ق)، *اثبات الهدی*، بیروت: مؤسسه الاعلمی المطبوعات.
۴. حکیمی، محمدرضا (۱۱۹۰ق)، *مقام عقل*، بی‌جا: انتشارات دلیل ما.
۵. دوانی، علی (۱۳۸۱ش)، *مهدی موعود*، تهران: مکتب الاسلامیه، بیست و نه.
۶. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳ش)، *لغت‌نامه*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، اول.
۷. رضائزاد، عزالدین (۱۳۹۶ش)، «بررسی و نقد تأویل قیامت به قیام قائم»، *انتظار موعود*.

شماره ۵۶.

۸. سلیمان، خدامراد (۱۳۸۷ش)، *درستامه مهدویت*، قم: نشر شهر، اول.
۹. سیدمن، ایرونیگ (۱۳۹۵ش)، *مصاحبه به عنوان یک روش پژوهش کیفی*، ترجمه: علی کوشازاده، تهران: مهکامه، اول.
۱۰. صادقی، مصطفی (۱۳۸۵ش)، *تحلیل تاریخی بر نشانه‌های ظهور*، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، دوم.
۱۱. صافی گلپایگانی، لطف‌الله، *گفتنمان مهدویت*، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر آیت‌الله صافی گلپایگانی: www.saafi.com.
۱۲. طبرسی، ابومنصور (۱۳۸۶ق)، *الاحتجاج*، نجف اشرف: مطابع النعمان.
۱۳. طبرسی، میرزا حسین (۱۳۸۳ش)، *نجم الثاقب*، قم: انتشارات جمکران، هشتم.
۱۴. عمید، حسن (۱۳۸۱ش)، *فرهنگ فارسی*، تهران: انتشارات امیر کبیر.
۱۵. کریم شاهی، حسین (۱۳۷۷ش)، *فرهنگ موعود*، قم: انتشارات ناصر، اول.
۱۶. مجلسی، محمدباقر (۱۳۸۴ق)، *بحارالانوار*، تهران: اسلامیه.
۱۷. محمدی هوشیار، علی (۱۳۹۹ش)، *توهم بازگشت*، قم: اسماعیلیان.
۱۸. محمدی هوشیار، علی (بی‌تا)، *مصاحبه*، بی‌جا: مدیریت پژوهشگاه مهدویت باقرالعلوم قم و تعدادی از پژوهشگران.
۱۹. مصطفی، ابراهیم (۱۴۱۸ق)، *معجم الوسیط*، تهران: انتشارات مرتضوی، دوم.
۲۰. معین، محمد (۱۳۸۷ش)، *فرهنگ لغت*، تهران: انتشارات فرهنگ‌نما، اول.
۲۱. ممدوحی کرمانشاهی، حسن (۱۳۸۰ش)، *حکمت حکومت ولایت فقیه*، قم: بوستان کتاب.
۲۲. هاشمی، منصور (۱۳۹۹ش)، *مناهج الرسول*، بلخ: دفتر حفظ و نشر آثار منصور هاشمی، ششم.
۲۳. هاشمی، منصور (۱۴۰۰ش)، *بازگشت به اسلام*، بلخ: دفتر حفظ و نشر آثار منصور هاشمی، هفتم.
۲۴. هاشمی، منصور (۱۴۰۰ش)، *هندسه عدالت*، بلخ: دفتر حفظ و نشر آثار منصور هاشمی، پنجم.
۲۵. سایت www.alkhorasani.com.